ANTİK DÖNEM TIBBININ HEKİM BEREKET'İN TIBBİ UYGULAMALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Babür Mehmet AKARSU

Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü,
baburakarsu@sinop.edu.tr

Received: 04.01.2016 *Accepted: 23.02.2016*

ÖZ

Hekim Bereket, Anadolu'da Türkçe yazılmış ilk tıp kitapları arasında olduğu kabul edilen Tuhfe-i Mübarizi adlı kitabında, tıbbın çeşitli alanlarında teorik ve pratik bilgiler vermiştir. Antik Dönem Tıbbının yapı taşı olan humoral patoloji kuramının temel alındığı bu kitapta, hastalık ve sağlık kavramlarını çeşitli modellerle açıklamıştır. Sağlığı korumak ve hastalığın kronik doğasıyla savaşmak için hastalık önleyici yaklaşımlara öncelik tanımıştır. Hastalık durumunun var olduğu iyileşme sürecinde, boşaltım tedavilerinden, farmasötik tedavi metotlarına dek geniş bir yelpaze sunmuştur. Bu eser vasıtasıyla; Antik Dönem'de temelleri belirgin bir şekilde atılan ve Orta Çağ'da Doğu'da gelişen tıp biliminin, Anadolu Selçukluları Dönemi'nden itibaren ve sonrasında kesinti görmeden ilerleme kaydettiği takip edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbn Sina, Oftalmoloji, Farmasötik Tedavi, Hekim Bereket.

THE INFLUENCES OF MEDICINE OF ANTIQUITY ON THE MEDICAL PRACTICES OF PHYSICIAN BEREKET

ABSTRACT

Physician Bereket gave theoretical and practical information of various fields of medicine in his book titled Tufhe-i Mübarizi which is accepted as one of the first Turkish medicine books written in Anatolia. He explained the concepts of health and illness by using various models in this book in which the theory of humoral pathology that was the constituent of the medicine of antiquity is the basis. He gave priority to disease-preventive approaches to maintain good health and to fight against the chronic nature of disease. He presented a wide spectrum of treatment in the process of healing while disease condition lasts, from discharge treatments to pharmaceutical treatments. By this book, it can be seen that the medicine has been progressing continuously since antiquity when the foundations of medicine established, including the Anatolian Seljuk period and the Medieval period of Orient and later on.

Keywords: Ibn Sina, Ophthalmology, Pharmaceutical Treatment, Physician Bereket.

1. GİRİŞ

Tuhfe-i Mübarizi adlı eserin yazarı olan Hekim Bereket'in kitapları dışında hakkında pek bilgiye rastlanılmamıştır. Tuhfe-i Mübarizi'nin önsözünde, bu eserini daha önce Arapça yazdığını ve orijinal adının Lübabü'n-Nühab olduğunu belirtmiştir (Hekim Bereket, 2013: 12, 21, 2a-3). Hudavend a'zamü'l-melikü'l-ümera Mübarizü'd-din'in önerisi üzerine bu eseri önce Farsça'ya sonra Türkçe'ye çevirdiğini aktarmıştır (Tekindağ, 1971: 134; Uzel, 1992: 1-2; Hekim Bereket, 2013: 15, 21, 2a/4-15, 22, 2b/1-15). Çeviri önerisinin kesin olarak kime ait olduğu bilinmemekle birlikte, öneride bulunan kişinin kimliği hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlardan ilki; Hudavend a'zamü'l-melikü'l-ümera Mübarizü'd-din unvanlı şahsın Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad döneminde Amasya emiri olan Halifet Alp-Gazi (13. yüzyıl) olduğudur (Tekindağ, 1971: 134, 136-137; Kahraman, 1995:107-112; Uzel, 1992: 2; Canpolat ve Önler, 2007: 9; Bayram, 2009: 52; Hekim Bereket, 2013: 14). Diğer görüş ise bu şahsın aynı unvana sahip Aydınoğlu Mehmet Bey (14. yüzyıl) olduğudur (Koman, 1955: 701; Uzel, 1992: 2; Bayat, 2003: 276; Hekim Bereket, 2013: 14).

Tuhfe-i Mübarizi'nin günümüze ulaşan iki nüshasından biri, Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi'nde 12049 numarasıyla, diğeri Paris'teki Bibliothèque Nationale de France'da (BnF) 171 numarasıyla kayıtlıdır (Blochet, 1932: 70; Keskinbora ve Başağaoğlu, 2010: x). 60 varak olan iki nüshanın her biri yine Hekim Bereket tarafından kaleme alınmış olan Kitab-ı Hülasa der İlm-i Tıbb ve Tabi'atname adlı tıp kitapları ile birlikte ciltlenmiştir (Bayat, 2003: 276; Keskinbora ve Başağaoğlu, 2010: x; Hekim Bereket, 2013: 15-16).

Hekim Bereket, teori ve pratiği bir araya getirdiği bu eserini, İbn Sina'nın El-Kânûn Fi't-Tıbb adlı kitabından yararlanarak ve kendi çalışmalarına ait notlarını ekleyerek oluşturduğunu anlatmıştır. Kitap; erkân ve mizaçların açıklamasıyla başlayan "Tabiat İşleri" ana başlıklı birinci bölüm, hastalık türleri ve semptomlarının tanımlandığı "Tabiat Dışındaki İşler" ana başlıklı ikinci bölüm, sağlığın idame ettirilmesi için yapılması gerekenlerin anlatıldığı "Sağlığı Korumak" ana başlıklı üçüncü bölüm, tedavi metotlarının ve tedavide esas alınacak ilaçların formüllerinin detaylıca verildiği "Tedavi Etmek" ana başlıklı son bölüm olmak üzere toplam dört bölümden meydana gelmiştir (Hekim Bereket, 2013: 16-17).

2. ANTİK DÖNEM TIBBİ UYGULAMALARININ HEKİM BEREKET'İN TIBBİ UYGULAMALARI İLE MUKAYESESİ

Antik Dönem filozoflarının ana madde (*arkhe*) teorilerini baz alan, Sicilyalı Filozof Empedokles'in (MÖ 492-432) dört unsur teorisi ile şekillenen Antik Dönem Batı Tıbbının paradigması "humoral patoloji kuramı", Orta Çağ Doğu Tıbbının fizyoloji kuramına egemen olmuştur. Bu fizyoloji kuramı, Hippokrates (MÖ 460-370) tarafından insan bedeninde forma kavuşmuş, Aristoteles (MÖ 384-322) tarafından yönlendirilmiş, Bergamalı Hekim Claudios Galenos (129-200) tarafından geliştirilmiştir.

Empedokles'in dört unsur teorisine göre; evren, birbirine zıt ve ikişer özelliğe sahip dört ana maddeden (hava, su, ateş, toprak) oluşmuştur. Unsurlar arasındaki zıtlıklar ve özellikler; ateş, kuru-sıcak; hava, nemli-sıcak; su, soğuk-nemli; toprak, soğuk-kuru olarak sınıflandırılmıştır. Aristoteles de (MÖ 384-322) her bir elementin

birbirine dönüşebileceğini ileri sürmüştür (Thomson, 1998: 367; Bayat, 2003: 98; Güntöre, 2005: 11–12; Eliaçık, 2010: 130).

Humoral patoloji teorisine bağlı olarak; insan vücudu, temel unsurları olan toprak, su, hava, ateşten husul bulan dört unsur; kan, balgam, sarı safra, kara safradan oluşan dört sıvı (humor/hılt) ve bunlara karşılık gelen kalp, beyin, karaciğer, dalağın esas alındığı dört organla denge halindedir. Kara safra, soğuk-kuru olan toprağa; kan sıcak-yaş olan havaya; balgam soğuk-yaş olan suya; sarı safra sıcak-kuru olan ateşe karşılıktır. Vücut sıvılarının artması veya azalmasına bağlı olarak gelişen dengesizlik durumunda hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Bu sıvıların bir kısmının belli şartlar altında birbirine dönüşmeleri (kara safra hariç) ya da iklim ve beslenme şekli gibi dış etkenlerin sıvıların dengesizliğine sebep olduğu sanılmıştır (Hippocrates, 1978: 161; Uğurlu, 1997: 73-74; Quin, 1997: 225; Bayat, 2003: 99).

Galenos unsurlar nazariyesi dahilinde hastalığın tüm vücudu etkilediği görüşünü benimseyen Hippokrates'in aksine, hastalığın sadece belirli organları etkilediğini savunmuş ve sıvıların dengesizliğine göre karakter tahlili yapmıştır. Bedende sıvı dengesi bozuksa kişi; sıcakkanlı (kanın baskın olması), soğukkanlı (balgam fazlalığı), sinirli (sarı safra fazlalığı) ya da melankolik (kara safranın fazlalığı) davranış halleri sergiler (Coates, 1955: 102; Arda, 1997: 54-59; Güntöre, 2005: 43; Mattern, 2008: 230).

Hekim Bereket, dört unsurun (erkan); ateş (od), su, toprak, hava (yel) olduğunu ve bunların her birinin tabiatının farklı olduğunu söylemiştir. Bu unsurların, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve madenlerden oluşan yeryüzündeki dört ürünün doğasında birbirine karışmadan durduğunu aktarmıştır. Dört unsurun tabiatlarının açıklamasına göre; ateş, sıcak ve kurudur. Hava, nemli ve sıcaktır. Su, soğuk ve yaştır. Toprak, soğuk-kurudur. (Hekim Bereket, 2013: 26, 5b/2-7).

Hekim Bereket temel vücut sıvılarının (hıltlar); kan, balgam, safra (sarı safra) ve sevda (kara safra) olmak üzere dört adet olduğunu açıklamıştır. Kan, sıcak ve yaş olup, havaya karşılık gelmektedir. Aşıllu ve aşılsuz olmak üzere iki türlüdür. Gövdeye gerekli olan aşıllu kan, kızıl renkli, orta derece sıcaklıkta ve tatlıdır. İki türü olan aşılsuz kana safra, balgam ya da sevda karışmıştır (Hekim Bereket, 2013: 28, 6b/5-10).

Balgam, soğuk ve yaş olup, suya karşılık gelmektedir (Hekim Bereket, 2013: 28, 6b-11-15). Aşıllu ve aşılsuz olmak üzere iki türlüdür. Aşılsuz balgam on çeşittir. Üç tanesinin kıvamı, iki tanesinin kıvamı ile rengi ve beş tanesinin tadı birbirinden farklıdır. Aşılsuz balgamların ekşimsi tadları balgama sevdanın karışmasından olur (Hekim Bereket, 2013: 28, 29, 7a/1-7). İrin ve datsuz türdeki balgamlardan bahsederken Calinus'un (Bergamalı hekim Galenos) açıklamasına yer verir. Hekim Bereket'in açıklamasına göre:

"irin: bu balgam Calinus katında aşıllu balgamdur" (Hekim Bereket, 2013: 29).

Safra (sarı safra), aşıllu ve aşılsuz olmak üzere iki çeşittir. Sıcak ve kuru olup, ateşe karşılık gelmektedir. Aşıllu safra organların bir bölümüne gıda olur. Diğer yandan kanın, kıl gibi ince damarlar içinde akmasını ve

yiyeceklerin bağırsaklardan uzaklaştırılarak dışarı atılmasını sağlar. Aşulsuz safra yedi türlüdür (Hekim Bereket, 2013: 29, 30, 7b/1-7).

Sevda (kara safra) soğuk ve kurudur. Toprağa karşılık gelmektedir. Aşıllu ve aşılsuz olmak üzere iki tiptir. Kemiklere ve organlara gıda verir. Aşılsuz sevda beş türlüdür. Sevda mizaçlılar sağlıksızdırlar ve bazı yiyecekler onlarda çok ter yapar. Hiç sebepsiz yere fazla kaygı ve korku duyan insanlara Yunanca malihülya (melankolik) denildiğini belirten Hekim Bereket, bu kişilerin kalp atışlarının titrer gibi bir ritme sahip olduğunu ve aniden ölebileceklerini belirtir (Hekim Bereket, 2013: 30, 8a/1-7, 79, 36a/D, 87, 40a/ 7-8).

Hekim Bereket'e göre; hıltlarda ortaya çıkan orantı bozukluklarına sebep olan en önemli iç etken hıltların bozulması iken en önemli dış etkenler hava (iklimler) ve yiyeceklerdir (Hekim Bereket, 2013: 61, 25a/3-4, 25b/4). Aşırı korku, aşırı sinirlilik ve aşırı sevinçlilik hallerinden her birinin humorların orantısızlığından kaynaklanan hastalık semptomları olduğunu açıklamıştır (Hekim Bereket, 2013: 61, 25b/5).

Sıvıların dengesini bozan en önemli etkenleri şöyle açıklar:

" -ve şayrulıgun sebebi dahı ol halün sebebi kim ne şalık-dur ne şayrulıkdurkamusı altı

-sebebdendür birisi havadur ikinci yeyesi içesi-dür üçinci istifrağ-dur ve huknedür dördünci" (Hekim Bereket, 2013: 61, 25a/2-3).

"-orandan taşra olsa ve saglıga sebebdür eger oranıla olurısa amma ol

-sebepler kim şayru eyleyici-dür üçdür birisi taşradandur ikisi ten içinden-dür ol kim

-taşradandur güneş issiligi ve kış şovugı ve kakımak issiligi ve korkmak şovuklıgı-dur bu sebepler" (Hekim Bereket, 2013: 61, 25b/1-3).

Humoral patoloji teorisinden sonra Antik Dönem batı tıbbına yön veren diğer bir teori "pneuma teorisi"dir. Keoslu hekim Erasistratos (MÖ 304–250) bu teorinin temel ilkelerine göre; hayati ruh (pneuma zoticon) ve hayvani ruh (pneuma psychicon) olmak üzere iki tip pneuma (ruh) tanımlamıştır. Pneuma'nın (nefes/ruh) kaynağının hava olduğunu ileri sürmüştür. Nefes vasıtasıyla vücuda giren ruh, akciğerlere gider. Ardından kalbin sol karıncığına ulaşır. Buradan da beyine gider ve beyinden tüm organlara yayılır. Atardamarların (arterler) hayati ruhu, sinirlerin hayvani ruhu taşıdığını savunmuştur. Kalpten beyine giden hayati ruhun burada hayvani ruha dönüştüğünü ve sinirler ile vücuda iletildiğini ileri sürmüştür (Quin, 1997: 256; Bayat, 2003: 96; Tırpan vd. 2011: 361).

Galenos, ruhun yani nefesin vücuda yayılmasını kan dolaşımı ile izah ederken, doğal ruh (pneuma physicon), hayati ruh (pneuma zoticon) ve hayvani ruh (pneuma psychicon) olmak üzere üç ruh tanımlamıştır. Hayati ruhun kalpte, hayvani ruhun beyinde ve doğal ruhun karaciğerde olduğunu belirtmiştir. Galenos'un kan dolaşımı teorisine göre; yenilen besin maddeleri karaciğerde kan oluşturur. Dokuları besleme özelliğine sahip

olan bu kan karaciğerde bulunan doğal ruhu alarak, venler (vena cava) vasıtasıyla sağ kalbe getirir. Sağ kalpte bu kez de hayati ruhla birleşen kanın bir bölümü akciğerlere gider. Akciğerde temizlenen kan sol kalbe gelir. Kanın diğer bölümü ise kalbin karıncıkları arasındaki deliklerden (olduğunu zannettiği) sol kalbe girer. Damarlarda yükselip, dağılıp, çekilerek tüm vücuda yayılan kan, beyne ulaşır (Singer, 1922: 68-69; Singer, 1928: 56, 58; Quin, 1997: 225-226; Bayat, 2003: 116; Dunn, 2003: 443; Acıduman vd., 2008; 13; Tırpan vd., 2011: 361-362).

Hekim Bereket de tabiat can (pneuma physicon), hayvani can (pneuma psychicon) ve nefsani can (pneuma zoticon) olmak üzere 3 can (ruh) tanımlamıştır. Birincisi; "tabiat can"dır. Boğaz içindedir. Karaciğerden geçerek damarlar vasıtasıyla vücuda yayılır. Boğazdan bitmiştir. İkincisi; "hayvani can"dır. Yürek içindedir. Yürekten geçerek damarlar aracılığıyla tüm vücuda yayılır. Üçüncüsü; "nefsani can"dır. Bu can beyin içindedir. Beyinden sinirlere yayılır. Beyinde ve omurilikte bitmiştir. Sinirler aracılığıyla tüm vücuda dağıtılır (Hekim Bereket, 2013: 53, 20b/5-12).

Erasistratos atardamarları sadece ruhun damarları olarak kabul etmiş ve atardamarlarda kan yerine havanın aktığını ileri sürmüştür. Galenos, Erasistratos'un bu savını reddetmiş, arterlerin (atardamar), hava değil kan damarları olduğunu göstermiştir (Prioreschi, 1998: 379, 419).

Hekim Bereket de Galenos'un atardamarlarla ilgili görüşünü desteklemiş ve atardamarları vücuda hayat veren damarlar olarak tanımlamıştır. Atardamarların iki türlü olduğunu belirten Hekim Bereket, küçük olan atardamarın, incecik bir tabakadan yaratıldığını aktarır. Kalbin kasılma (sistol), gevşeme ve genişleme (diastol) hareketleri esnasında bu atardamar da kasılır ve gevşer. Akciğere gıda verir (kan) ve kalbe temiz hava ulaştırıp, buradaki dumanlı buharı (ısıtılmış hava) dışarı çıkarır. İkinci damar; iki tabakadan yaratılmış olan ebher damarıdır (akciğer atardamarı) (Hekim Bereket, 2013: 37, 11b/9-15). Hayvani can bu damar içindedir. Kalbin kasılma, gevşeme ve genişleme hareketleri esnasında bu damar da kasılır ve gevşer. Dal dal olur ve tüm vücuda dağılır (Hekim Bereket, 2013: 37, 12a/1-2).

Hekim Bereket'in aktarımına göre kuvvetler üç cinstir. Bunlardan birincisi tabiat kuvvetidir. Bağırda bulunan tabiat kuvveti iki türlüdür. Birinci tür tabiat kuvveti; gıdayı vücudun idamesi ve sağlıklı kalması için kullanırken, ikinci tür (müvellide) tabiat kuvveti; üreme ve soyun devamı için kullanır. Vücudun sürekliliği için olan üçüncü tür tabiat kuvveti; "gadiye" (gıda verici) ve "namiye" (meydana gelme) olmak üzere iki tipe ayrılır (Hekim Bereket, 2013: 49, 18a/10-15).

İkinci kuvvet hayvani kuvvettir. Doğuştan kalbin sağ karıncığında olan bu kuvvet, yürekten kopar. (Hekim Bereket, 2013: 50, 18b/13-15). Kalp, hayvani kuvvet vasıtasıyla dışarıdaki temiz havayı içeri hapseder, vücut içindeki dumanlı buharı (ısıtılmış hava) dışarı verir. Kalp gevşeyerek ısıtılmış havayı dışarı verirken, kasılarak temiz havayı içeride tutar. Akciğere nefes alma hareketi ile girerek biriken temiz hava, buradan kalbe kadar uzanan bir yol (damar) sayesinde kalbe ulaşır. Kalpte biriken ısınmış hava da aynı yoldan çıkar. Akciğerin ağzı her zaman açılır, kapanır (Hekim Bereket, 2013: 19a/1-7).

Üçüncü kuvvet nefsani kuvvettir. Beyinde bulunan bu kuvvet iki türlüdür. İlkine "müdrike" (anlayıcı ve bilici) denir. Anlayıcı ve bilici kuvvet türü, vücudun dışında ve içindedir. Vücudun dışında olan türü, görme, işitme, tatma, koklama ve kavrama eylemlerini gerçekleştirir (Hekim Bereket, 2013: 50,19a/9-14). Vücudun içinde olan türü, hayal kuvveti, korku kuvveti, fikir edici kuvvet ve hayvanlarla insanlar arasında ortak olan "hiss-i müşterek"tir (Hekim Bereket, 2013: 51, 19a/14, 51, 19b/1-3). İkinci türü, hareket ettirici kuvvettir. Bu tür, organları harekete geçiren kas dokusunu yönlendirir (Hekim Bereket, 2013: 51, 19b/14-15).

Beyin, kalp, karaciğer ve testisi reis endamlar (organlar) olarak kategorize eden Hekim Bereket, el, ayak, göz, kulak, kalp, mide ve akciğeri alet endamlar olarak sınıflandırmıştır. Alet organların bir kısmının, reis organların hizmetçi (yardımcı) organları olduğunu ifade etmiştir. Hizmetçi organların görevleri; reis organların işini hazırlamak ve işi yerine ulaştırmaktır (Hekim Bereket, 2013: 33, 10a/1, 43, 15a/1-3, 13). Kalbin işini alet organlardan olan akciğer hazırlar. Akciğerin kıkırdaktan oluşmuş, kuru boğaz denilen bir boğazı vardır. Yalnız nefes alınan bu boru her zaman açıktır. Alt kısmı sağlı sollu iki parçadır (sağ ve sol bronşlar). Her bir parça akciğere gıda vermek için dal dal olup, sağ ve sol akciğerin içine girer. Akciğer, nefes alındığında dışarıdaki temiz ve serin havayı içeri çeker ve şiryan damarları (atardamarlar) aracılığıyla kalbe ve tene ulaştırır (Hekim Bereket, 2013: 43, 15a/4-11). Beyinin işini yerine ulaştıran organ sinirlerdir. Sinirler, beyindeki nefsani can ve omurilikten bitmiştir (Hekim Bereket, 2013: 43, 15a/;11-12). Karaciğerin işini hazırlayan organlar mide ve bağırsaklar, işini yerine getiren karaciğer damarlarıdır (Hekim Bereket, 2013: 43, 15a/12-13; 45, 16a/2).

Alet organlardan olan mide, sinirlerden yapılmış olup, üzeri kalp damarları, karaciğer damarları ve sinirlerle kaplanmıştır. Kızıl ünük (oesophagus), midenin boynudur. Kızıl ünükün başladığı yerde kapak vardır. Yiyecekler ve içecekler, yemek borusundan mide ağzına iner. Midenin alt kısmında bağırsağa açılan bir delik vardır. Bu deliğe mide kapısı derler. Yiyecekler ve içecekler mideye geldiğinde bu kapı bağlanır. Yiyeceklerin hazım edilmesi ve pişmesi sonrasında bu kapı açılır ve sindirilmiş yiyecekler bu kapıdan bağırsaklara gider (Hekim Bereket, 2013: 43, 15a/13-15; 44, 15b/1-6).

Erasistratos, gırtlağın yutma sırasında kapandığını ve mide kaslarının hareketini açıklamış, içeceklerin akciğere giremeyeceğini belirtmiştir (Smith, 1854; 44; Eijk, 2001: 255).

Hekim Bereket'in sindirim teorisine göre; yiyecekler ve içecekler midede piştikten sonra şu kireçli su gibi beyaz olur. Buna Yunan dilinde kiylus (kilus) derler. Bu yiyecek ve içeceklerin sıvısı, mide ve bağırsaklardan masarika damarlarına (mesentery) girer (Hekim Bereket, 2013: 32, 8b/4-7). İncecik olan masarika damarları, midenin ve bağırsakların iç yüzünün dışında bitmiş olup, ağızları mide ve bağırsakların iç yüzündedir. Masarika damarları, yiyeceklerin yağını ve vücuda yararlı olanını emer ve damarlar vasıtasıyla karaciğere iletir. Sindirilmiş olan besinler karaciğerin dibine çökerek, kızıllaşır ve kana dönüşür. Yunan dilinde bu sindirilmiş besinlere kiymus (kimus) derler. Kan, karaciğerin üst tümseğinde sonlanan ve ağzı karaciğerin içinde olan, tüm vücuda dağılmış haldeki atardamara girer. Bu damarlar aracılığıyla tüm vücuda dağılır (Hekim Bereket, 2013: 32, 8b/6-7; 32, 9a/1-11; 37, 12a/4-7).

Galenos, mide ve bağırsakta sindirilen besinlerin bağırsak sıvısı (kilus) biçiminde, bağırsak zarı damarlarından karaciğere geçtiğini ve burada kana dönüştüğünü belirtmiştir. Dokuları besleme özelliğine sahip olan bu kan, karaciğerden Vena cava vasıtasıyla kalbin sağ kulakçığına ulaşır ve buradan tüm vücuda dağılır (Singer, 1922: 66; Garrison, 1929: 114–115; Gandevia, 1970: 64; Harris, 1973: 272; Mowry, 1985: 50; Nuland, 1995: 32-47). Bu teori göze alındığında, Antik Dönem hekimlerinin de, Aristoteles'in vücudu besleyip, koruyan ana unsurun kan olduğu kuramını doğrulayarak, vücuda hayat veren, büyümeyi sağlayan organın karaciğer olduğu sonucuna ulaştığı izlenmektedir (Singer, 1928: 58; Śródka, 2003: 10; Baig vd., 2007: 5; Fullerton and Silverman, 2009: 83).

Hekim Bereket'in spinal anatomi hakkındaki açıklamalarının Galenos'un aktarımlarıyla birebir örtüştüğü görülmektedir. Hekim Bereket de tıpkı Galenos gibi periferik sinir sistemini (systema nervosum perifericum) oluşturan 43 çift sinirden, 38 çiftini tanımlamıştır. Omurilikten (medulla spinalis) çıkan spinal sinirlerin (nervi spinales) 31 çiftini ve kranial sinirlerin (nervi craniales) 7 çiftini tanımlamış ve fonksiyonlarını anlatmıştır (Galen, 1968: 554; Singer, 1928: 58; Gross, 1995: 248; Benli, 2005: 196; Young, 2008: 428; Hekim Bereket, 2013: 35, 11b/4, 36). İnsan vücudunda 518 adet kas olduğunu ifade eden Hekim Bereket, Calinus'un kas sayısının 543 adet olduğunu söylediğini de aktarmıştır (Hekim Bereket, 2013: 39, 12b/6-7).

Hekim Bereket, Hippokrates tarafından saptanan, Celsus (Aulus Cornelius Celsus/ MS 1. yy.) tarafından ilk kez "sutura" terimi ile tanımlanan kranial suturları, Galenos ve İbn Sina'nın ifadeleriyle açıklamıştır (Celsus, 1831: V. XXVI. 23, VIII. I. I; Hippocrates, 1849: 99, 425, 427–428; Skinner, 1961: 393; Akarsu vd., 2012: 285). Galenos lamdoid suturun şeklinin Grek alfabesindeki lambda harfine (Λλ) benzediğine dikkat çekerken, Hekim Bereket dil dibindeki dışarı çıkık, ufacık kemiğe (sutur) "lami" (sutura lambdoidalis) dendiğine işaret etmiştir (Galen, 1962: 11–12; Singer, 1952: 769; Skinner, 1961: 243; Hekim Bereket, 2013: 34, 10a/D-7).

Galenos gibi Hekim Bereket de göz tabakalarının yedi, göz sıvılarının üç adet olduğunu belirtmiştir (Galen, 1962: 30–31, 35–37, 43-45, 195; Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/8). Hekim Bereket bu tabakalardan üçünün geride, dördünün ileride olduğunu belirtmiş ve bunları detaylıca açıklamıştır. Geride olan üç tabakadan ilkine "sulbe/sulbiyye" (sklera) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/9). İkicisi; eten (meşime) gibi olup ona "meşimiyye" (uvea) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/10). Üçüncüsü; ağa benziyor olup, ona "şebekiyye" (Retina) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/10). İleride olan dört tabakadan ilki örümcek evine (örümcek ağına) benzer. Ona "ankebutiyye" (koroidea) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/11). İkincisi; yaş üzüme benzer. Ona "inebiyye" (iris) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/12). Üçüncüsü; kazınmış boynuz gibi olup, ona "karniyye" (kornea) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/12). Dördüncüsü; ete benzer. Ona "mülahhame" (konjunktiva) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/13). Gözün tabakalarının arasında üç sıvı yer almaktadır (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/13). Bu sıvılardan birinci sıvı erimiş sırça gibi olup, ona "zücaciyye" (vitreus) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/14). İkinci sıvı buz gibidir. Ona "celidiyye" (aqueous humor) derler (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/14). Üçüncü sıvı yumurta gibi olup, ona "beyziyye" (lens) derler. Bunların hepsini de çizdiği daire üzerinde gösterdiğini belirtmiştir (Hekim Bereket, 2013: 45, 16a/15).

Sulbiyye tabakası döl yatağı (meşime) gibi dopdolu damardır. Gözün tüm tabakalarına damarlar vasıtasıyla gıda verir. Bu tabakada üç türlü hastalık oluşabilir. Meşimiyye tabakasında oluşabilecek tek hastalık olup, o da şişlik şeklinde görülür. Şebekiyye tabakası ağ ve tarak gibi ince damarlar ve sinirler ile örülmüştür. Bu tabakada üç türlü hastalık oluşur. Nemliliğin kararı, örümcek ağına benzeyen ankebutiyye tabakası üzerindedir. Bu tabakada yalnız bir hastalık oluşabilir. İnebiyye tabakası döl yatağına benzeyen tabakanın kenarlarında bitmiştir. Ortasında bir delik vardır. Üzüm deliğine benzer. Onun içinde saçağı var. Burada dört türlü hastalık oluşur. İncecik, boynuz gibi parlaktır. Tüm tabakaları kaplamıştır. Bu tabakada sekiz hastalık oluşabilir. Mülahhamiyye bu katı zar görme sinirini örtmüştür. Onun kenarlarında biter. Yağlı olan bu tabakada dört hastalık oluşur. Üç yaşlık (göz sıvısı) bu tabakalar arasındadır (Hekim Bereket, 2013: 46, 16a/D).

Gözün anatomisine dair tanımlarında Hekim Bereket'in ifadeleri, Galenos'un tanımlarıyla benzerdir. Hekim Bereket'in tanımıyla:

"Dört tabaka gözün önindedür: beşinci: inebiyye: bu tabaka şol eten gibi tabakanun kıranlarında bitmüşdür anun ortasında bir delük var üzüm delügi gibi anun içinde saçağı var: bu tabakada dört dürlü renc belürür" (Hekim Bereket, 2013: 46, 16a/D).

" Bu üç yaşlık arasındadur: evvel: zücaciyye: bu yaşlık şol erimiş sırçaya benzer reng ve saflık içinde bu yaşlık ol buz paresi gibidür anuniçün ol tabakanun ardındadur: bu yaşlıkta iki renc belürür

İkinci: celidiyye: bu bir yaşlıkdur kim çak gözün ortasında karar dutmışdur bir pare buz gibidür görmeklik bununıladur kalan tabakalar altında ve bunun yardımcısı vardur: bu yaşlıkta yalunuz bir renc olur

Üçünüci: beyziyye: bu bir yaşlıkdur aydınlu şol yumurda agı gibi kim pişmedük ola ol buz gibi yaşlıgın öninde konılmışdur ta kim hemişe anı saklaya: bu yaşlıkda üç sayrulık olur" (Hekim Bereket, 2013: 46, 16a/D).

Galenos'un tanımıyla gözün tabakaları ve sıvıları:

"Göz sıvılarından biri buz gibidir (aqueous humor). Rengi ve kıvamı da böyledir. Bir diğeri cam gibidir (vitreus humor). Tamamen erimiş cama benzer. Buz gibi olan sıvının içinde (arkasında) cam gibi olan sıvı bulunur. Bunların arkasındaki (yanındaki) tabaka, üzüm tanesine benzer. Dolayısıyla bu tabaka üzüm tanesi gibidir" (Galen 1962: 35; Zipser, 2009: 108).

Antik literatürde sıtma (malaria) en çok üzerinde çalışılan hastalıklardan biri olmuştur. Hippokrates, çeşitli sıtma tipleri tespit etmiş, sıtma nöbetlerine bağlı artan ateşi periyodik olarak gözlemlemiştir. Celsus sıtma tiplerini nöbetlerinin gösterdikleri farklılıklara göre tasnif etmiştir. İki günde, dört günde bir ortaya çıkan sıtma nöbetlerini tespit edebilmiştir. Sıtma tiplerinin bazılarının sıtma tiplerinin karışımından oluşabileceğini belirtmiştir (Prioreschi, 1996: 163; Castiglioni, 1947: 89, 163,193, 207).

Sıtmayı, yürekte ortaya çıkıp, tüm vücuda yayılan garip bir ateşli bir hastalık olarak tarif eden Hekim Bereket, bu hastalığın tiplerini detaylıca açıklamıştır. Buna göre; sıtma cana (ruh) ulaşırsa, hastalık ateşi bir gün sürer. Sıtma hıltlara ulaşırsa, hastalığın ateşi önce kalbe gider, kalpten tüm vücuda dağılır. Hıltlar bazında dört türlü sıtma mevcuttur. Sıtma endamlara ulaşırsa, ateş önce organlara, ardından hıltlara ve ruhlara (tabiat can, hayvani can, nefsani can) en son kalbe gelir. Kalpten tüm vücuda yayılır (Hekim Bereket, 2013: 57, 23a/12-15, 58, 23b/1-6).

Hıltlardan kaynaklanan sıtma tiplerinden ilki, sevda sıtmasıdır. Sevda sıtması damarın içinde olursa, sıtma nöbetleri dört günde bir olur. 21 günlük süreyi kapsayan bu sıtma tipinde sıtma nöbetlerinden biri sert geçerken, ikisi yumuşak geçer. Sevda sıtması damarın dışında olursa, sıtma nöbeti 24 saat olur. 21 günlük süreyi kapsar. İkincisi, safra sıtmasıdır. Safra sıtması damarın içinde olursa, yüksek ateşle seyreder. Bu sıtma tipinde ateş sürekli yüksektir. Safranın damar içinde bozulması sonucunda olur. 7 günlük bir süreyi kapsar. Safra sıtması damarın dışında olursa, sıtma nöbetleri gün aşırı olur. Sıtma nöbeti 16 saat olur. 14 günlük süreyi kapsar. Üçüncüsü kan sıtmasıdır. Kan sıtması damarın içinde olursa, nöbetler aralıksız sürer. Damar içinde kanın kaynamasından dolayı olur. Buna Yunanca sunuhus (bir tür humma) derler. 14 gün sürer. Kan sıtması damarın dışında olursa, vücudun dış yüzeyinde iltihaplı çıbanlar ya da şişlikler olur. Sıtma nöbetleri iltihap olgunlaşana kadar sürer. Dördüncüsü balgam sıtmasıdır. Balgam sıtması damarın içinde olursa, sıtma nöbetleri kesintisiz devam eder. Ateş düşüktür. Buna laşka (bir tür akciğer hastalığı) derler. 20 gün sürer. Balgam sıtması damarın dışında olursa, yüksek ateşle seyreder. 40 gün boyunca her gün sıtma nöbetleri gerçekleşir. Hıltlardan iki ya da üçünün karışması sonucu meydana gelen sıtma türleri de mevcuttur (Hekim Bereket, 2013: 58, 23b/1-6).

Antik Dönem'de yaygın olarak kullanılan tanı yöntemlerinden biri nabızdır. Galenos, farklı nabız çeşitlerini sınıflandırmıştır. Nabız ile hastalık arasındaki ilişkiyi kurmuştur. En başarılı gözlemlerinden biri, bir kadının sevgilisinin adını duymasının nabzını hızlandırdığını tespit etmesidir (Üstün 2004: 455; Magner 2005: 131; Fullerton ve Silverman, 2009: 83; Tırpan vd., 2011: 363).

Hekim Bereket, kol damarlarının her zaman açılma ve yumulma yaparak hareket halinde olduğunu ve bu hareketliliğin kalpten kaynaklandığını belirtmiştir. Kanın atardamarlardaki nabız atışından, kalp atışı ile nabız arasındaki ilişkiyi saptamıştır (Hekim Bereket, 2013: 64, 27a/13-14). 13 çeşit nabız tanımlamış, sağlıklı olmak ve hastalıklı olmak arasındaki farkı nabız sayımı ile de açıklamaya çalışmıştır. Nabız çeşitlerinden ilki, ceylan yürüyüşüne benzeyen nabız şeklidir. İkincisi, dalgalanma şeklindeki nabız hareketidir. Büyük ve küçük olmak üzere çeşitleri vardır. Üçüncüsü, testere hareketine benzeyen nabız şeklidir. Dalgalanma şeklindeki nabız hareketinden daha katı olup, bıçkı dişleri gibi hareket eder. Dördüncüsü, kurt yürüyüşü şeklindeki nabız hareketidir. Beşincisi, karınca yürüyüşü biçimindeki nabız şeklidir. Kurt yürüyüşü şeklindeki nabızdan çok daha kötüdür. Altıncısı, fare kuyruğu gibi olan nabız hareketidir. Önce su gibi sonra zayıf, en sonunda kuvvetlidir. Yedincisi, miselli şeklindeki nabız hareketi çuvaldız gibidir. Sekizincisi, el-vaki fi'l-vasat şeklinde olup, çok yavaş bir nabız hareketidir. Dokuzuncusu zü'l-fitre denilen ve kesik kesik olan sert bir nabız hareketidir. Onuncusu, el-münkatı denilen aralıklı hareket şekline sahip nabız türüdür. On birinci nabız türü yine kesik kesiktir. On ikincisi,

el-mültevi denilen düzensiz olan nabız şeklidir. Bu nabız hareketi iplik gibi dolaşıktır. On üçüncüsü, el-mürte'iş denilen titreme biçimindeki nabız çeşididir (Hekim Bereket, 2013: 66, 28b/1-3).

Boşaltım sisteminde yer alan hassas dengedeki sapmalar Antik Dönem batı hekimleri ve Ortaçağ doğu hekimleri tarafından bedende bir şeylerin yanlış gittiğinin işareti olarak yorumlanmış ve idrar tahlili sıkça kullanılan tanı metotlarından bir diğeri olmuştur.

Hippokrates, idrarın özelliklerini, idrar renklerinden semptomları tanımlamış ve idrarın kompozisyon bozukluklarından yola çıkarak hastalıklıları teşhis etmiştir (Hippocrates, 1849: 389-390; Pinault, 1992: 106-107).

Aristoteles hayvanlar üzerinde yaptığı deneyler sonucunda; böbrekler, idrar yolları ve mesanenin üriner sistemin parçaları olduğunu tespit etmiştir. Böbreklerin, kanı fazla sudan süzme ünitelerinin olduğunu saptamıştır. İdrar oluşumu için, böbreklerin bir tür çekim gücüne sahip olmasının yanı sıra suyun kandan ayrılmasını sağlamak için bir kaynama süresinin olması gerektiğini ileri sürmüştür (Kleinkauf vd., 1988: 276; Cooper, 2004: 134; Hesse and Neiger, 2009: 8).

Kullandığı tanı yöntemlerinden biri idrar muayenesi olan Galenos, böbrek ve mesane üzerinde yaptığı deneyler ile idrarın böbreklerde meydana geldiğini tespit etmiş, böbreklerden kaynaklanan kanama ile idrar torbasından kaynaklanan kanama arasındaki farkı kolayca tespit edebilmiştir (Larkey, 1931: 366-367).

Temel organlardan olmayan böbreğin yardımcıları olmadığını belirten Hekim Bereket, bu organların kuvvetlerinin olduğuna işaret eder. Böbreklerin görevi, fazla suyu kandan ayırmaktır. İki böbrekten gelen fazla su, iki yol vasıtasıyla kavuğa (mesane) varır (Hekim Bereket, 2013: 45, 16b/1-4). Meşe palamudu şeklindeki kavuk, iki ince tabakadan oluşmuş olup, sinirlerle örülmüştür. Böbrekten kavuğa gelen idrar kavuktan tek yol vasıtasıyla atılır. Ayrıca Hekim Bereket, kavuğun deliği ve bağlantılı yollarının olmaması durumunda idrar birikiminden dolayı kavuğun yarılabileceğini belirtmiştir (Hekim Bereket, 2013: 47, 17a/3-8).

İdrar tahlilinin nabız sayımından daha kesin sonuç veren bir tanı şekli olduğunu belirten Hekim Bereket, izlenecek prosedürleri detaylıca açıklamıştır. Öncelikli olarak, hasta idrar tahliliden önce bir şey yememelidir. Zira bu idrarın renginin değişmesine sebep olur. Ayrıca idrarı boyayacağı için hastanın vücudunda kına da olmamalıdır. Ağzı geniş ve dibi yuvarlak olan bir şişe seçilmeli ve şişe çok temiz olmalıdır. İdrarın tamamı bir şişeye alınarak bir saatten fazla bekletilmelidir. Şişenin ağzı kapatılmalıdır. İdrarın renginin yanlış algılanmaması için tabip, şişeyi gözüne ne çok yaklaştırmalı ne de uzaklaştırmalıdır. İdrar tahlilinde idrarın azlığının yahut çokluğunun, renginin, koyuluğunun veya sıvılığının, duruluğunun ya da bulanıklığının, kokusunun, köpüklü oluşunun, idrarın üstüne çıkan, dibine çöken veya ortasında duran tortunun, insan sağlığı hakkında çeşitli ipuçları verdiğini ifade etmiştir. İdrar renginin sarı, kızıl, yeşil, siyah ve sütü andırır renkte beyaz olmak üzere beş çeşit olduğunu belirtmiştir. İdrarın renk, kıvam ve miktar farklılıklarının her birinin hastalık belirtisi olduğunu söylemiş, semptomlardan hastalık teşhisine ulaşmıştır. Mesela; açık sarı renkte olan idrarın içine safranın karıştığını, kırmızı renkte olan idrarın içine kanın karıştığını saptamıştır. Hekim Bereket'in idrar konusundaki

tecrübelerine göre; yalancı safra renginde olan idrar böbrek zayıflığının, idrardaki yağ fazlalığı böbrek yağının eridiğinin göstergesiydi (Hekim Bereket, 2013: 67, 28b/4-5, 67, 29a/1-15; 68, 29b/; 29b/D).

Antik Dönem tedavilerinde, boşaltım metotları önemli bir yere sahip olmuştur. Bunların başında kan alma metodu gelmektedir. Hippokrates diyet ile birlikte kan alma işleminin yapılmasını önemle tavsiye etmiştir. Erasistratos, *plethora* (hyperemia) hastaları için egzersiz, terleme ve kusma ile birlikte kan alma işleminin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Galenos, bozulan sıvı dengesinin sağlanmasına yönelik olarak kan alma metodunun tatbik edilmesini savunmuştur (Black, 1782: 43; Celsus, 1831: 11; Brain, 1986: 53; Hoşnuter vd., 2003: 177; Prioreschi, 1998: 525).

Hekim Bereket, kan alma yöntemi ile tedaviyi izah ederken hıltların bazı damarlar içinde biriktiğini, bunların uygun tedavi protokolleri ile boşaltılmaları gerektiğini söylemiştir. Öncelikli olarak, hastalıklı organın ve hıltların toplandığı damarların doğru seçilmesi ve hekim tarafından tayin edilen sürelere uyulması en önemli faktörlerdir. Örneğin; hastalık öyküsünde ateş olan bir hastanın ateşi sabitleştiği zaman kanın alınması uygundur. (Hekim Bereket, 2013: 97, 45b/11-15). Çok kan almanın kişiyi erken yaşlandırdığını ve iç organların zayıflamasına neden olduğunu saptamıştır. Çıban ve kanlı şişliklerin çıktığı bazı vakalarda kan alma tedavisinde geç kalındığında, hastalıklı organlarda kanamaların oluştuğunu aktarmıştır (Hekim Bereket, 2013: 97, 46a/1-6).

Hastalığın teşhisine göre kan alma işleminin uygulanacağı damarları da detaylıca açıklamıştır. Başın üst bölümündeki iki damardan kan alınması; nefes darlığı, migren, göze kara su inmesi (glokom) ve aksırma tedavisinde kullanılır. Bir çengel ile işlem yapılmalıdır. İki kulak damarından kan alınması; göz karalığına iyi gelir, göze kara su inmesini engeller, baş dönmesi, boyun ve kürek kemiği ağrısını giderir. Bu damarı kesmek tehlikelidir. Yassı bir çengel kullanılarak kesilmeli ve damar ucu dağlanmalıdır. İki dil damarından kan alınması; ağız ağrılarına ve ağız kokularına iyi gelir. Bir iğneye ibrişim saplayıp, damarın altından geçirip bağlanır ve kendi kesilene dek beklenir. İki avuç içindeki damardan kan alınması; nefes darlığına ve ağrılara faydalıdır. İki el içindeki damardan kan alınması; karaciğer ağrısının yanı sıra diyafram ağrısına da iyi gelir. Damarın kesilmesi ip vasıtasıyla yapılır. İki şakak damarından kan alınması; göz ağrısına ve katı başa yararlıdır. Şakak derisi demir çengel ile yırtılır. Küçük tag demiri kızdırıp, damarı keserler (Hekim Bereket, 2013: 99,100, 47a/1-6). İki dudakta yer alan dört damardan kan almanın; ağız kokusuna ve diş ağrısına iyi geldiğini, çene kemiği altından yapılan hacamatın; ağız yaralarına ve diş eti aşınmalarına karşı faydalı olduğunu ifade etmiştir (Hekim Bereket, 2013: 34, 10b/D, 46, 16a/D-15, 100, 47b/D-4).

Antik Dönem Batı Tıbbında vücut sıvılarının değişen dengelerinin hastalığa sebep olduğuna inanılmıştır. Bu dengesizlik farmasötik yaklaşıma göre; hastalığın türüne ve organın mizacına zıt ilaçlarla düzeltilmeye çalışılmıştır. Hekim Bereket de tedavide kullanılacak ilaçların; hastalığın ortaya çıktığı organın mizacına, hastalığın mizacına ve kuvvet türüne ters özellikte seçilmesi gerektiğini söylemiştir. Hekim Bereket'in konu hakkındaki açıklamasına göre:

"-otun ve şayrulıgun niteligin bilmegile ya'ni kim sayrulık issi-midür şovuk-mıdır ve otı dahı bile kim issi-midür

-şovuk-mıdır ta kim issi şayrulıga şovuk otlar vere ve şovuk şayrulıga issi otlar vere ikinci

-vechi oldur kim otun ve şayrulıgun niteligin oranlıya ya'ni kişinün asıl mizacın issi

-olurısa bir derecede ve ana issi şayrulık vaki olsa iki derecede pes anun mizacın degşürmek" (Hekim Bereket, 2013: 89, 90, 41b/ 12-15).

Hekim Bereket, karışmış ilaçların en iyisi olarak tanımladığı Tiryak'ın[1] (Theriak) içeriğinde 77 adet drog (bitkisel, hayvansal ve madensel) olduğunu belirtmiştir (Hekim Bereket, 2013: 117, 56b/12; 118, 57b/1). Canlı hayvan zehrinin aslı olan Tiryak'ı ilk olarak tabip Magnus'un[2], ikinci olarak tabip Andremahus'un (Andromachus) yaptığını açıklamıştır. Yılan etinin pişirildikten sonra her derde deva ilaç olan tiryaka katıldığını ve Calinus'un kendi kitabında Tiryak'ın faydalarını açıkça yazdığını aktarmıştır. Hekim Huneyn bin İshak'ın da (Abu Zayd Hunayn bin Ishak Al – Ibadi/ 809 – 873) Tiryak'ın tüm ilaçlardan daha iyi olduğunu söylediğini belirtmiştir (Hekim Bereket, 2013: 117, 56b/13-15; 118, 57a/1-4). Hekim Bereket'e göre Tiryak tüm hastalıklara ve zehirlere karşı etkilidir (Hekim Bereket, 2013: 118, 57a/5).

Pontus Kralı Mithridates VI Eupator (MÖ 134-63), zehirlenmekten korunmak amacıyla hayvansal kökenli 4, madensel ve bitkisel kökenli yaklaşık 50 drogdan oluşan bir panzehir hazırlamıştır. Mithridaticum adıyla kodekslerde yer alan bu panzehri hem mahkumlar hem de kendi üzerinde artan miktarlarda denemiştir. Mithridaticum'u zamanla venomlara ve toksinlere karşı uygulanabilecek güçlü bir antidot haline getirmiştir (Dale, 1957: 425; Wheelwright 1974: 80; Köknel, 2002: 204). Pontus Krallığının mevcut varlığının Roma İmparatorluğu tarafından sonlandırılmasıyla, Mithridaticum Romalıların eline geçmiştir. Roma İmparatoru Neron'un (54-68) hekimi Andromachus bu panzehrin içindeki madde sayısını 54'ten 70'e (bazı kaynaklarda 64) yükseltmiştir. İçeriğinde bazı değişiklikler yapılarak "Theriak" adı verilen bu karışım, en son Galenos'un ellerinde şekil bulmuştur. İçinde yılan zehrinin dahi bulunduğu Theriak, Galenos'un panecea (her derde deva ilaçlar) listesinde en üst sırada yer almıştır. Bu karışım "Theriacum" adıyla 18. yüzyıla kadar kullanım görmüştür (Nutton, 1985: 139, 142; Swain, 1998: 377; Magner, 2005: 130-131; Mattern, 2013: 73, 130, 132).

3. SONUÇ

Hekim Bereket, hazırladığı ilaçların içeriklerini ve dozajlarını, detaylı bir biçimde çizdiği cetveller ve daireler üzerinde göstermiştir. Bu bağlamda Hekim Bereket'in, günümüzde "galenik preparatlar" olarak bilinen dozaj sistemine uygun reçeteler oluşturduğu net bir biçimde izlenebilmektedir (Hekim Bereket, 2013: 118-119, 57b/1-4/C). Hekim Bereket'in hastalıkların belirtilerine dayanarak teşhis ve tedavi yöntemlerini açıkladığı Tuhfe-i Mübarizi adlı eseri, Türkçe yayımlanmış ilk tıp kitabı olarak değerli bir yapıttır. Bu kitabın önemli bir yanı da Antik Dönem hekimlerinin, hastalıkların teşhis ve tedavisi konularındaki uygulamalarına yer verilmiş olmasıdır. Hekim Bereket bu bilgilerden yola çıkmış ve kendi çalışmalarını da kitabına ilave ederek bir sentez yapmıştır.

[1] Osmanlılarda ve günümüzde bile kullanılan "Mesir" kelimesi de bundan gelmektedir (mesir macunu).
[2] Mithridates VI Eupator olması muhtemeldir.

Antik Dönem hekimlik bilgilerini derleyip yorumlayarak Orta Çağ'a başarılı bir şekilde aktarmış olan Tuhfe-i Mübarizi adlı bu eser, Türk Tıp Tarihi'nde de önemli bir yer edinmiştir.

Antik Dönem hekimlerinin sahip olduğu insan anatomisine dair bilgi seviyesi ile Orta Çağ hekimlerinin insan anatomisine dair sahip olduğu bilgiler, Tuhfe-i Mübarizi adlı eser vasıtası ile mukayese edilebilmektedir. Yazarın kendisi de, bazı Antik Dönem hekimlerinin anatomik bilgileri ile kendi bulgularını eserinde mukayese etmiştir. Hekim Bereket, tıp bilimine dair birtakım görüşler sunmuş ve bu görüşleri kanıtlama amaçlı bilimsel çalışmalar yapmıştır. Antik Dönem hekimlerinin de yaptığı gibi, Hekim Bereket de insan organlarının yapısını, işlevlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini eserinde detaylıca açıklamıştır. Antik Dönem'de üretilmiş olan ilaçların zaman içerisinde gösterdikleri gelişim ve bu ilaçların kullanım sahalarındaki değişim, Tuhfe-i Mübarizi adlı kitap sayesinde izlenebilmektedir. Hekim Bereket eserinde, hava (iklimler) ve yiyeceklerin insan sağlığını etkilediğini belirtmiştir ve bu alandaki uygulamalarının, günümüz modern tıbbı ile benzer olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Acıduman, A., Er, U. ve Belen, D. (2008). "Geç Osmanlı Dönemi Eserlerinden Bursalı Ali Münflî'nin Cerrâhnâme'sinde Nöroşirürji Bölümleri." Türk Nöroşirürji Dergisi, 18(1): 5-15.

Akarsu, S., Tırpan, A. A. ve Yöndemli, F. (2012), "Candaroğulları Beyliği Döneminde Tıp", Kuzey Anadolu'da Beylikler Dönemi Sempozyumu, 3-8 Ekim 2011, Çankırı.

Arda, B. (1997). *Batı Ortaçağında Hastalık Kavramı*. Ankara: Güneş Kitabevi.

Baig, N.M., Chishty, F., Immesoete, P. and Karas, S. C., (2007). "The Eastern Heart and Galen's Ventricle: A Historical Review of The Purpose of The Brain." Neurosurg Focus, 23(1): 1-6.

Bayat, A. H. (2003). *Tıp Tarihi.* İzmir: Sade Matbaa.

Bayat, A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği/Zeytinburnu Belediyesi.

Bayram, M. (2009). *Danişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası.* Konya: Nüve Kültür Merkezi.

Brain, P. (1986). *Galen on Bloodletting: A Study of the Origins, Development, and Validity of his Opinions, with a Translation of the Three Works.* Cambridge: Cambridge Universtiy Press.

Benli, K. (2005). "Periferik Sinir Cerrahisinin Önemi." *Türk Nöroşirürji Dergisi*, 15(3): 196-197.

Black, W. (1782). *An Historical Sketch of Medicine and Surgery, from Their Origin to the Present Time; And of the Principal Authors, Discoveries, İmprovements, İmperfections and Errors.* London: J. Jhonson.

Blochet, E. (1932). *Catalogue des Manuscrits Turcs I.* Paris: Bibliothèque Nationale.

Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). *İshak Bin Murad Edviye-i Müfrede*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Castiglioni, A. (1947). *A history of Medicine, 2nd Edition.* Trans., Edward Bell Krumbhaar. New York: Knopf.

Celsus (1831). *A Translation of the Eight Books of Aul. Corn. Celsus on Medicine, 2nd Edition.* Trans., G. F. Collier., London: Simpkin and Marshal.

Coates, A. (1955). "Handmaidens of Healing: The History of Surgery Until the End of the Eighteenth Century." The Australian Journal of Physiotherapy, 1(3): 101-106.

Cooper, J. M. (2004). *Knowledge, Nature and the Good: Essays on Ancient Philosophy.* Princeton: Princeton University Press.

Dale, H. H. (1957). "Medicinal Treatment: Its Aims and Results." British Medical Journal, 24: 423-427.

Dunn, P. (2003). "Galen (AD 129–200) of Pergamun: Anatomist and Experimental Physiologist." Arch Dis Child Fetal Neonatal, 88: 441–443.

Eliaçık, M. (2010). "Sıhhat u Maraz'da Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi." *Mukaddime,* 1: 125-141.

Fullerton, B. J. and Silverman E. M. (2009). "Claudius Galen of Pergamum: Authority of Medieval Medicine." Clinical Cardiology, 32: 82-84.

Galen (1962). *Galen on Anatomical Procedures: The Later Books, XI-XIV. Books.* Trans., Wynfrid Laurence Henry Duckworth. Cambridge: Cambridge University Press.

Galen (1968). *On the Usefulness of the Parts of the Body, Vol. 2*. Trans., Margaret T. May. New York: Cornell University Press.

Gandevia, B. (1970). "The Breath of Life: An Essay on the Earliest History of Respiration." The Austrilian Journal of Physitherapy, XVII(2): 57-69.

Garrison, H. F. (1929). *An Introduction to the History of Medicine.* Philadelphia: W.B. Saunders Company.

Güntöre, Ö. S. (2005). *Tıp ve Felsefe.* Adana: Nobel Kitabevi.

Harris, C. R. S. (1973). *The Heart and the Vascular System in Ancient Greek Medicine: From Alcmaeon to Galen*. Oxford: Clarendon Press.

Hekim Bereket (2013). Tuhfe-i Mübarizi. Hazırlayan, Doğuer, Binnur Erdağı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hesse, A. and Neiger, R. (2009). *Urinary Stones in Small Animal Medicine: A Colour Handbook*. London: Manson Publishing.

Hippocrates (1849). *The Genuine Works of Hippocrates, Vol. I* Trans., Francis Adams. London: Syendam Society.

Hippocrates (1978). *The Nature of Man, Hippocratic Writings*. Trans., J. Chadwick and W.N. Mann. Harmondsworth: Penguin.

Horst, K.(Ed) et al. (1988). *The Roots of Modern Biochemistry: Fritz Lippmann's Squiggle and its Consequences*. Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Hoşnuter, M., Demircan, N., Ünalacak, M., Kargı, E., Aktunç, E. ve Babucçu, O. (2003). "Modern Tıbbın Yeniden Keşfettiği Bir Alternatif Tedavi Metodu: Hirudoterapi." Türkiye Aile Hekimliği Dergisi, 7(4): 177-179.

Kahraman, A. (1995). *Osmanlı Devleti'nde Spor.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Keskinbora, B. ve Başağaoğlu, İ. (2010). *Göz Nurunun Anahtarı ve Neşe Hazineleri: Miftahu'n-Nur ve Hazainü's-Sürur.* İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Koman, M. M. (1955). "Tuhfe-İ Mübarizi (Lübab-ün Nuhab Tercümesi)", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 18(13): 689-719.

Köknel, Ö. (2002). "Modern Psikofarmakolojinin Ellinci Yılında Türkiye'de ve Dünyada Psikofarmakoloji ve Psikofarmakolojik Araştırmaların Tarihçesi." Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, 12(4): 201-210.

Larkey, V. S. (1931). "Galen: Greek, Medievalist and Modern." *California and Western Medicine,* XXXIV(5): 366-369.

Magner, N. L. (2005). *A History of Medicine, 2nd Edition* Florida: Taylor and Francis Group.

Mattern, S.P. (2008). *Galen and the Rhetoric of Healing.* Baltimore: Johns Hophinks University Press.

Mattern, S. P. (2013). *The Prince of Medicine: Galen in the Roman Empire.* Oxford: Oxford University Press.

Mowry, B. (1985). "From Galen's Theory to William Harvey's Theory: A Case Study in the Rationality of Scientific Theory Change." Studies in the History and Philosophy of Science, 16(1): 49-82.

Nuland, B. S. (1995). *Doctors—The Biography of Medicine.* NewYork: Vintage Books.

Nutton, V. (1985). "The Drug Trade in Antiquity." Journal of the Royal Society of Medicine, 78: 138-145.

Philip, J. E. (2001). *Diocles of Carystus: A Collection of the Fragments with Translation and Commentary, Vol. 2.* Leiden: Brill.

Pinault, J. R. (1992). *Hippocratic Lives and Legends.* Leiden: Brill.

Prioreschi, P. (1996). *A History of Medicine (Greek Medicine).* Omaha: Horatius Press.

Prioreschi, P. (1998). *A History of Medicine (Roman Medicine).* Omaha: Horatius Press.

Quin, C. E. (1997). "The ideas of Thomas Kuhn in Relation to Medical Advances in the Sixteenth and Seventeenth Centuries" Journal of the Royal Society of Medicine, 90: 225-228.

Singer, A. C. (1922). *Greek Biology and Greek Medicine.* Oxford: Clarendon Press.

Singer, A. C. (1928). *Short History of Medicine.* Oxford: Clarendon Press.

Singer, A. C. (1952). "Galen's Elementary Course on Bones." *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 45(11): 767–776.

Skinner, H. A. (1961). The Origin of Medical Terms. Baltimore: Williams & Wilkins.

Smith, W. (1854). *Dictionary Of Greek And Roman Biography And Mythology, Vol. II.* London: John Murray.

Śródka, A. (2003). "The Short History of Gastroenterology." Journal of Physiology and Pharmacology, 54(3): 9-2.

Swain, S. (1998). *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World, AD 50-250.* Oxford: Clarendon Press.

Tekindağ, Ş. (1971). "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerine Çalışmalar I." Türkiyat Mecmuası, 16: 134-139.

Thomson, G. (1998). *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: İlk Filozoflar*. Çev., Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları.

Tırpan, A. A., Akarsu, B. M. ve Akarsu, S. (2011). "Bergamalı Hekim Galenos", Cilt I, Uluslararası Bergama Sempozyumu, 7-9 Nisan, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Uğurlu, C. (1997). "Hipokrat." Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 50(2): 67-78.

Uzel, İ. (1992). *Cerrahiyyetü'l-Haniyye I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Üstün, Ç. (2004). "Galen and His Anatomic Eponym: Vein of Galen." Clinical Anatomy, 17: 454-457.

Wheelwright, E. G. (1974). *Medicinal Plants And Their History.* New York: Dover Publications.

Young, C. G. (2008). "Early Evolution of the Vertebrate Eye—Fossil Evidence." Evo Edu Outreach, 1: 427-438.

Zipser, B. (2009). "Deleted Text in a Manuscript–Galen on the Eye and the Marc. Gr. 276." Galenos, 3: 107-112.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Except for his books, there isn't much information about physician Bereket, the author of the work called Tuhfe-i Mübarizi. In the preface of Tuhfe-i Mübarizi, he stated that he had written this work in Arabic and its original name was Lübabü'n-Nühab. He also stated that he had translated the work into Persian upon the suggestion of Hudavend a'zamü'l-melikü'l-ümera Mübarizü'd-din and then into Turkish.

One of two copies of Tuhfe-i Mübarizi which reached the present day is registered in the Library of Konya İzzet Koyunoğlu Museum with the number of 12049 while the other copy was registered in Bibliothèque Nationale de France (BnF) in Paris with the number of 171. Each of two copies with 60 folios were bound with the medicine books called Kitab-ı Hülasa der İlm-i Tıbb and Tabi'atname which were also written by physician Bereket.

Findings and Discussion

Physician Bereket, stated that he formed this work which he combined theory and practice through benefiting from the work called El-Kânûn Fi't-Tıbb by Ibn Sina and adding the notes of his own studies. The book consists of four sections such as the first chapter called "The Works of the Nature" which begins with the explanation of the rules and temperaments, the second chapter called "The Issues Except Nature" which the types of diseases and their symptoms are explained, the third chapter called "Maintaining Health" which explains the requirements of maintaining health and the fourth chapter called "To Treat" which gives the treatment methods and the formulas of the medicines to be based in treatment.

Physician Bereket explained that there are four basic body fluids (humors) such as blood, phelgm, bile (yellow bile) and sevda (black bile). According to physician Bereket, the most important internal-factor causing proportional disorders occurring in humors is the deformation of humors while most important external factors are air (climate) and food. He explained each of excessive apprehension, excessive nervousness and excessive joyfulness as the symptoms of the disease which result from disproportion of humors.

One of the physicians of antiquity, Erasistratos, regarded arteries as the veins of the spirit and claimed that the air flows in veins not blood. The physician of antiquity, Galenos, rejected this theory of Erasistratos and showed that arteries are the veins of blood not air. Physician Bereket supported the theory of Galenos related to arteries and defined the arteries as the veins providing life to body. Physician Bereket who states that arteries have two types and cites that the small artery was made of a very thin layer. During the movements of heart such as contraction (systole), slackening and enlarging (diastole), this artery contracts and slackens too. It gives food (blood) to the lungs and it provides fresh air to heart and extracts the smoky steam (warmed air). The second vein is the pulmonary artery consisting of two layers. During the movements of heart such as

contraction, slackening and enlarging, this vein also contracts and slackens. It is spread like branches of a tree to all over the body.

It is seen that the explanations of physician Bereket related to spinal anatomy thoroughly overlaps with the citations of Galenos. Similar to Galenos, physician Bereket also explained 38 couples of nerves among the 43 couples of nerves of which form peripheral nervous system (Systema Nervosum Perifericum). He defined the 31 couples of spinal nerves (Nervi spinales) coming from the spinal cord (Medulla spinalis) and 7 couples of cranial nerves (Nervi craniales) and explained their functions.

Physician Bereket who stated that there are 518 muscles in the human body cites that Calinus determines the number of the muscles as 543. Similar to Galenos physician Bereket mentioned about seven layers of eyes and 3 eye fluids. Physician Bereket expressed that three of those layers are at the back while four of them are in front and he explained them in detail.

One of the diagnosing methods of antiquity which is commonly used is the pulse. Galenos classified different types of pulses. He associated pulses with diseases. One of his most successful observations is increase in the pulse of the women upon she hears the name of her boyfriend. Physician Bereket specified that the veins in the arms are in the movement through opening and doubling and this activity comes from the heart. Through the pulses of the blood in arteries, he determined the relationships between heartbeat and pulses. He defined 13 types of pulses and he tried to explain the difference between being healthy and sick through counting the pulses.

Physician Bereket determined that there was 77 drugs (herbal, animal and mineral) in the ingredient of Theriac (Theriak) which he defined as the best of drug blend. He also stated that Theriac which is the origin of the animal poison was employed by physician Magnus for the first time and by physician Andremahus (Andromachus) for the second time. According to physician Bereket, Theriac is effective on all the diseases and poisons.

Conculusions

He displayed the contents and doses of the medicines he prepared on charts and circles. Within this context, it's clearly observed that physician Bereket formed prescriptions in accordance with the dosage system which is known as "galenic preparations" today. The precious work of physician Bereket which explained the methods of diagnosing and treating diseases based on the symptoms of diseases under the name of Tuhfe-i Mübarizi is the first medicine book published in Turkish. Another significant aspect of this book is including the practices of the physicians of antiquity related to the diagnosis and treatment of diseases. Starting from those medical informations, physician Bereket executed a synthesis through adding his own studies into his book. The medical informations of antiquity were successfully compiled, interpreted and transferred to the Medival Age through the book called Tuhfe-i Mübarizi; thus, this book gained an important seat in the history of Turkish Medicine.